

závislý na dovozu chilského ledku. 27. Dokážeme-li, abychom dobu, po níž je rybí plůdek mladý, co nejvíce zkrátili, lépe řečeno, dokážeme-li, aby co nejrychleji rostl, nejlépe ho ochráníme. 28. Rostlina přijímá živiny z prostředí, ve kterém roste, asimiluje je, buduje z nich nové organické látky, které v sobě tají sluneční energii, mohou ji zase ve změněné podobě vydat a jsou potravou a zdrojem energie pro svět živočišný a mnoho drobnohledných hub. 29. Síran amonný lze rozhodit i přímo na chlévský hnůj, když se používá příliš slamnatého hnoje, který potřebuje upravit poměr uhlíku a dusíku, aby byl zajištěn rozklad slámy beze škody na úrodnost půdy. 30. Půdy solné se vyskytují ve velmi teplých podnebních zónách, kde srážková voda proniká do hloubky a rychle se odparem vrací do ovzduší, takže soli nejsou vyluhovány do spodiny, nýbrž se hromadí v nejsvrchnější vrstvě ornice.

(Vladimír Šmilauer: Učebnice větného rozboru)

☞ 21) Ve výše uvedených souvětích podřadných (ze cvičení 20) nahrazujte vedlejší věty větnými členy

- a) rozvitými,
- b) holými.

K vybraným souvětím nakreslete větné schéma.

☞ 22) Vyznačené větné členy nahradte větami vedlejšími s tímž věcným obsahem. Určete jejich druhy:

Před východem slunce jsme se vydali na cestu. Silný vítr oznamoval příchod bouře. Při troše opatrnosti se ti nemůže nic stát! Přes nepříznivé počasí byla účast na dálkovém pochodu veliká. Zachoval se podle matčiny rady. Bez předepsaných dokladů nesmí nikdo řídit auto. Bylo pro nás nezbytné rychle se rozhodnout. Pozorovali jsme srny pasoucí se na louce. Lidé s dobrou pracovní morálkou jsou všude vítáni.

☞ 23) Nahradte vedlejší věty nevětnými výrazy (členy) a určete jejich druh:

Sejdeme se před vchodem, až skončí představení. Kdybys mi nepomohl, sotva bych to dokázal. Nebyl jsem včera ve škole, protože sestra se vdávala. Letos pojede Petr na lesní brigádu, aby si vydělal na nové lyže. Bylo by směšné, abychom se o to přeli. Včera jsem viděl Moniku, jak nakupuje v obchodním domě. Líbí se mi, jak kamarádsky se Pavel chová. Kluci byli, jako když je poleje. Ačkoli jsem ho varoval, šel tam. Kdo pozoroval věc nestranně, musel nám dát za pravdu. Když se vracel domů, stihla ho bouřka. Jakmile se vrátil, přestalo pršet. Jejím přáním bylo, aby nikomu neublížila.

☞ 24) Zjistěte, v kterém významovém poměru je věta druhá k první, a spojte je v souvětí souřadné. Užívejte různých spojovacích výrazů a podle potřeby upravte pořádek slov:

Byli jsme unaveni. Šli jsme nejkratší cestou domů. – Jeli jsme na nádraží autem. Vlak jsme stejně nestihli. – Dospělí se snažili pracovat co nejlépe. I děti pomáhaly ze všech sil. – Máme jít do města? Máme zůstat ve stanech?

☞ 25) Vyjmenujte druhy vět vedlejších.

☞ 26) Vyjmenujte vztahy mezi větami hlavními.

☞ 27) Vyjmenujte nejdůležitější spojky souřadnicí.

☞ 28) Vyjmenujte nejdůležitější spojky podřadnicí.

☞ 29) Naučte se definici souvětí souřadného.

☞ 30) Naučte se definici souvětí podřadného.

7.2. Valenční syntax

Tato kapitola je určena především pro studenty gymnázií a škol, jejichž absolventi budou dále pracovat s mateřským jazykem. Většina jejich částí je předkládána jako text informativní a orientační.

1. **Valencí** se rozumí schopnost dominujícího členu vyžadovat jistý počet valenčních členů, zpravidla též v jistých tvarech (viz níže: **valenční pole, VP**). Je především vlastností **slovesných predikátů (VF – verbum finitum)**. U ostatních slovních druhů má poněkud jiný charakter a ve většině případů je odvozena od slovesné valence.

Nejdůležitějším pojmem, se kterým se ve valenční syntaxi setkáváme, je **základová větná struktura (ZVS)**, která se zapisuje pomocí **gramatických větných vzorců** (podle větných členů nebo podle slovních druhů a jejich postavení ve větě jakožto valenčních členů). Jako **základ věty** označujeme nejmenší část věty, která ještě zachovává smysl.

Jednotlivé pozice ZVS nejsou na téže úrovni, ale jsou hierarchicky uspořádány. Východiskem bývá sloveso, zvláštní postavení pak zaujímá podmět, jehož symbol zapisujeme vlevo od symbolu VF a nazýváme **levovalenční** (na rozdíl od pozic ostatních, **pravovalenčních**).

Pravovalenční pozice jsou řízeny predikátem, proto je někdy označujeme jako **rekční** v širokém slova smyslu (jako rekci předmětovou – objektovou – OBJ, adverbialně-objektovou – ADV, nutnou rekci

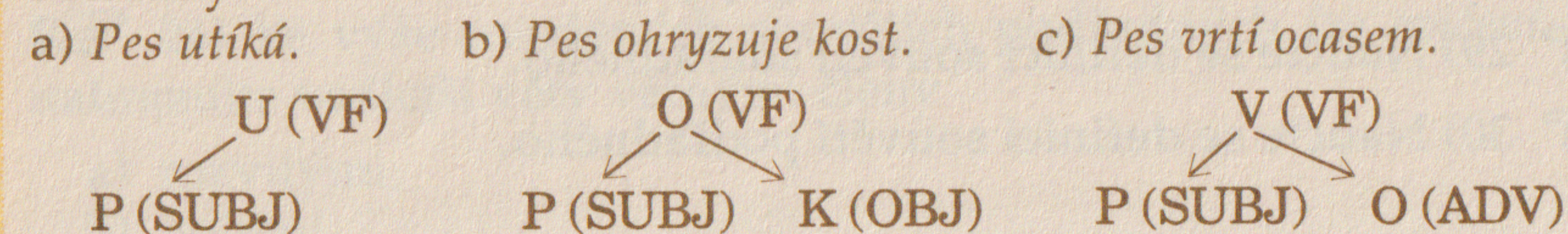
adverbiální – QUAL a též rekcí u predikativu – PRED). Větné členy, které obsahují tyto pozice, nazýváme **doplnění (komplement)**. Jsou záležitostí pouze roviny formálněsyntaktické (stejně jako podmět). Komplementů může být více, a to různého významu i odlišné formy.

Základem celého pojetí je **přísudek (predikát, verbum finitum – sloveso určité)**, který je **doplňován** členy obligatorními.

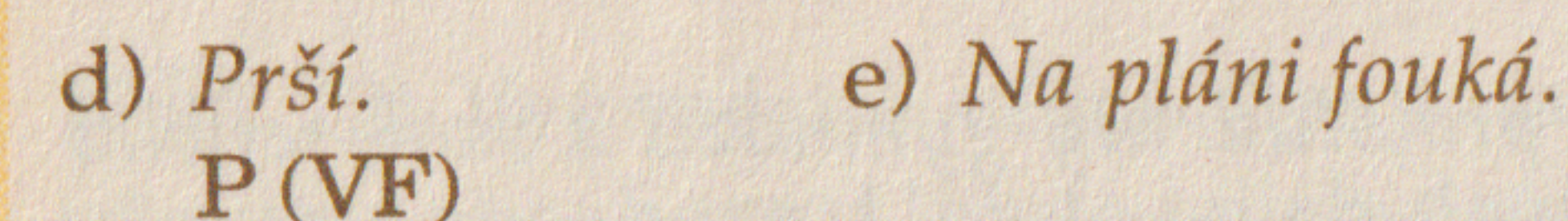
ZVS může tvořit:

- 1) **predikát** (viz níže d, e),
- 2) **spojení predikátu a subjektu** (viz níže a) nebo
- 3) **predikát (nebo spojení predikátu a subjektu), doplněný(é) tak, aby věta dávala smysl** (viz níže b, c).

Příklady:

Pozn.: Smysl by nedávaly např. věty *Pes ohryzuje.* nebo *Pes vrtí.*

Legenda

Dominující člen:

VF – predikát/přísudek: verbum finitum/sloveso určité

Nejdůležitější valenční pozice (levovalenční):

SUBJ – subjekt/podmět: je vyjadřovaný zpravidla substantivem nebo zájmenem v nominativu

Doplnění/komplement (pozice pravovalenční):

OBJ – typ předmětový/objektový: vyjadřuje se prostým nebo předložkovým pádem substantiva nebo zájmena

ADV – typ příslovečně-předmětový/adverbiálně-objektový: vyjadřuje se adverbem nebo předložkovým pádem substantiva nebo zájmena

QUAL – typ kvalifikační/adverbiální: vyjadřuje se adjektivem, substantivem, popř. zájmenem v instrumentále nebo v předložkovém pádě

PRED – predikativ (jmenná část přísudku jmenného se sponou, viz též s. 153)

* **Pozor!** Výše uvedená označení odlišujte od označení tradiční syntaxe. Tato označení v sobě spojují, jak se zmiňujeme i výše, **určení větných členů a slovních druhů**. Používáme je **pouze u valenční syntaxe**.

(Pozn.: Paralely s tradiční syntaxí jsou přibližně následující: **OBJ** → předmět (O), **ADV** → příslovečné určení (Ad), **QUAL** → atribut verbální, popř. příslovečné určení (Atv, popř. Ad), **PRED** → jmenná část přísudku jmenného se sponou (Pn)).

V postavení **valenčního členu** přísudkového slovesa může být i **věta vedlejší**.

Příklad:

Pospíchali jsme do školy.

Pospíchali jsme, abychom byli brzy ve škole.

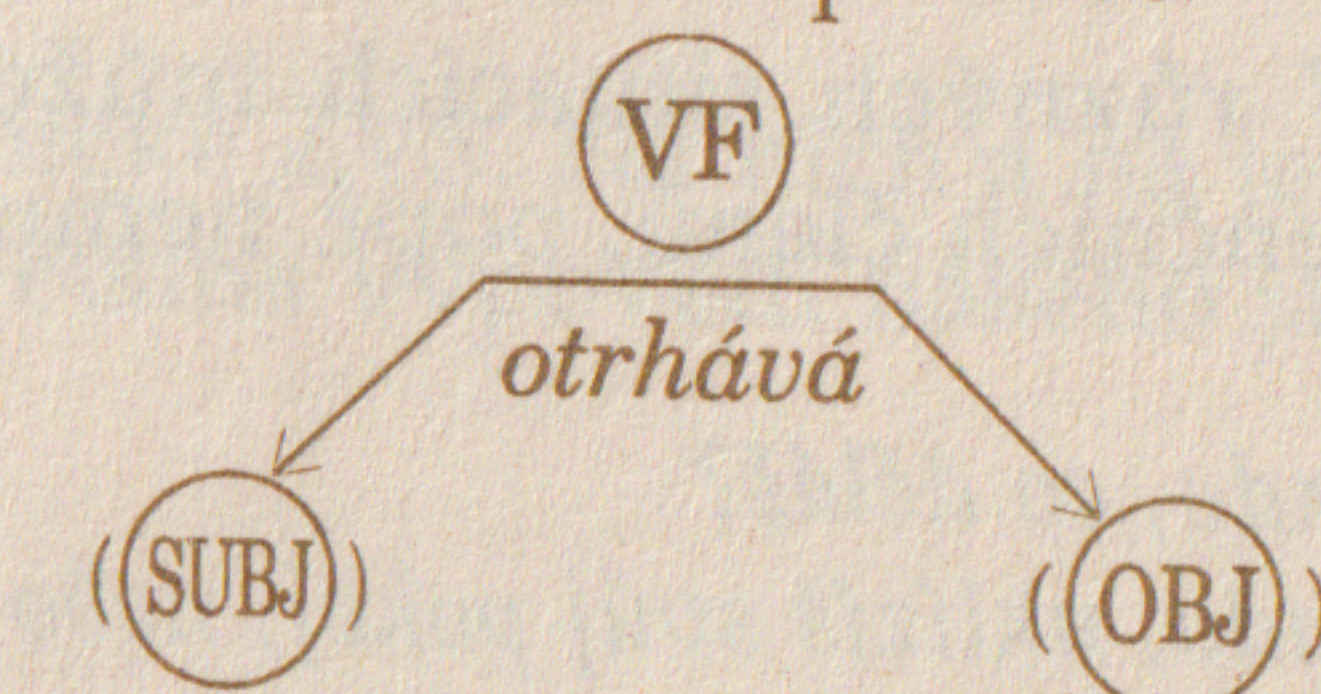
2. Valence slovesa tedy poskytuje jistá volná místa, jejichž obsazením se vytváří ZVS konkrétní věty.

Příklad:

gramatický větný vzorec:

SUBJ – VF – OBJ

Konkrétní podoba

<i>Péťa</i>	<i>rybíz</i>
<i>Andulka</i>	<i>lístky kopretiny</i>
<i>kamarádka</i>	<i>angrešt</i>
<i>babička</i>	<i>třásně</i>
<i>strýc</i>	<i>suché listy</i>
<i>spolužák</i>	<i>maliny</i>
atd.	atd.

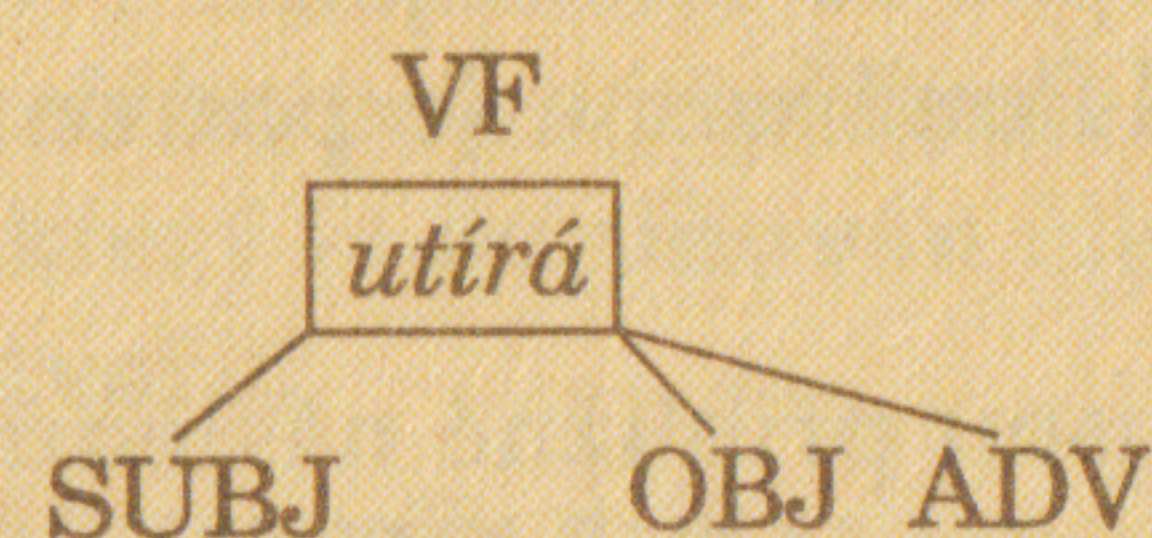
ZVS může mít jednak **podobu konkrétní** (tj. slovně obsazenou – např.: *Péťa otrhává rybíz.*), jednak **podobu abstraktní** (SUBJ – VF – OBJ).

☞ 1) K následujícím slovesům utvořte gramatické větné vzorce a potom uvádějte konkrétní příklady základových větných struktur:

utírá, leze, hází, upravuje, vyšívá, napravuje, uběhl, zastavil, ustele, nakoupí, prší, nevzbudí se, pláče, upadla, navštíví, kloužou, běhají.

Další slovesa vybírejte sami.

Vzor:

Péťa utírá stůl hadrem.
SUBJ – VF – OBJ – ADV

- 2) Jmenujte slovesa, která mají volné 1 místo, 2 místa, 3 místa.

Tvořte ZVS.

- 3) Následující věty zapisujte gramatickými větnými vzorci:

Karel přináší míč. Hází míčem. Přibíhá Tomáš. Přihrává míč Davidovi.

- 4) Vypište si z této kapitoly o valenční syntaxi nové pojmy a naučte se jim.

- 5) Tvořte věty, ve kterých lze některý valenční člen vyjádřit slovem i větou vedlejší (ukázku viz výše).

- 6) V různých situacích může totéž sloveso vyžadovat různý počet valenčních členů, popř. nemusí tyto členy vyžadovat vůbec.

Např: Tondo, co děláš?

Tondo, uklízíš svůj pokoj, nebo ložnici?

Aničko, co děláš?

Aničko, co to vyšíváš?

Aničko, čím vyšíváš?

Uklízím.

Uklízím kuchyň.

Vyšívám.

Vyšívám ubrus.

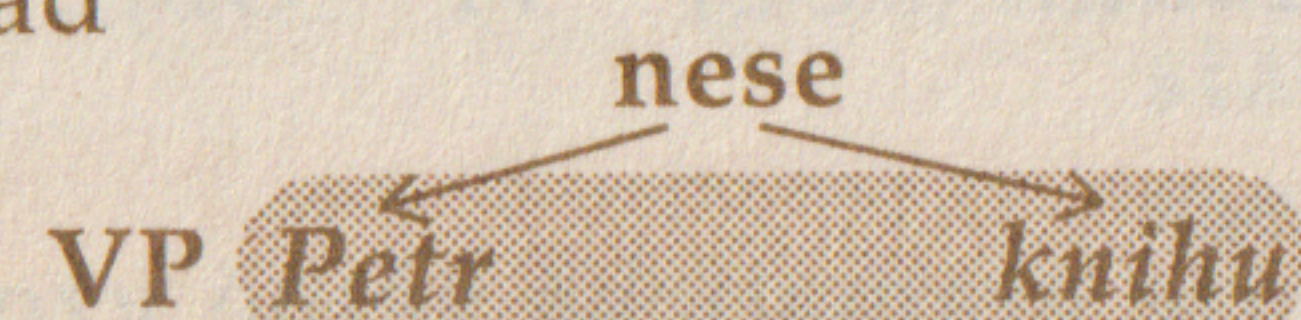
Vyšívám zlatou nitkou.

Uvádějte další příklady.

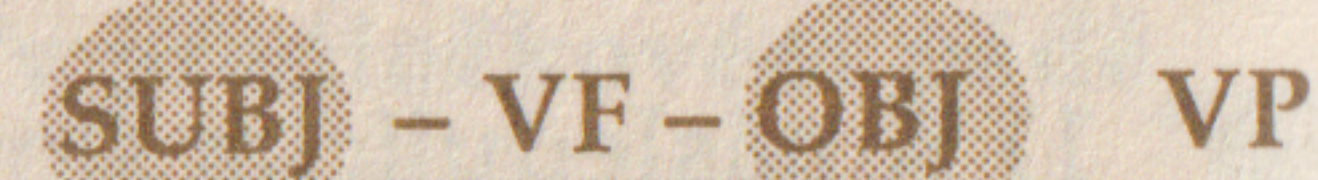
3. Valenční pole (VP) označuje souhrn valenčních pozic, které jsou určovány predikátem.

Příklad

I.

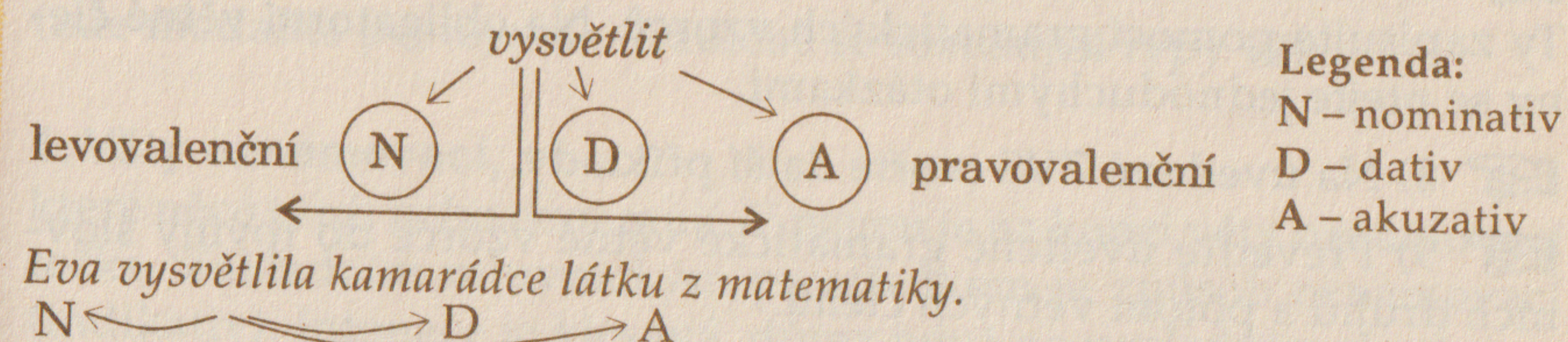
II.

Ty pozice, které musí být vždy obsazeny, se nazývají **obligatorní**. Pozice predikátových struktur, které mohou zůstat ve větě neobsazeny, se nazývají **potenciální**.

Příklad:

* **Pozor!** Použito dalšího typu značení (viz legenda).

Legenda:
N – nominativ
D – dativ
A – akuzativ

Za gramaticky správnou můžeme považovat ještě větu:

Vysvětlila látku z matematiky.

⇒ A je člen obligatorní
N, D členové potenciální

Nesprávná je již např. věta:

Eva vysvětlila kamarádce.

Větné pozice a členy, které nejsou ani obligatorní, ani potenciální, nazýváme **fakultativními**.

4. Typy ZVS v češtině

V následující části uvádíme typické ZVS. Na nich a na jejich odvozených strukturách je založena většina výpovědí našeho jazyka.

Příklady:

1. VF (Stmívá se. Prší.)
2. VF – OBJ (Nechutná mu. Otrnulo mu.)
3. VF – ADV (Hučí v komíně. Na pláni fouká.)
4. VF – OBJ – ADV (Daří se nám dobře. Pepu bolí v krku.)
5. VF – OBJ₁ – OBJ₂ (Zželelo se mu děti. Podařilo se mu skočit.)
6. SUBJ – VF (Slunce hřeje. Anička čte.)
SUBJ – VF – PRED (Otec je zedníkem. Hana je zdravá.)
7. SUBJ – VF – OBJ (Eva přináší míč. Maminka žehlí košili.)
8. SUBJ – VF – ADV (Schůzka se odbyla rychle. Maminka se usmívá přátelsky.)
9. SUBJ – VF – QUAL (Maminka vypadala unavená. Kamarádi se zdáli spokojení.)
10. SUBJ – VF – OBJ – ADV (Maminka odvedla děti do jeslí. Zařadil knihu do knihovny.)

11. SUBJ – VF – OBJ₁ – OBJ₂ (Maminka koupila dětem bonbony. Babička přivezla vnoučkovi vozíček.)
 12. SUBJ – VF – OBJ – QUAL (Lékař uznal spolužačku nemocnou. Třída zvolila Davida mluvčím.)

☞ 7) V úvodních textech kapitoly 2. a 3. vyhledávejte základy vět. Ty zapisujte pomocí gramatických vzorců. Na obligatorní větné členy se ptejte jednoduchými otázkami.

☞ 8) Na uvedené ZVS tvořte další příklady.

☞ 9) Převedte uvedené gramatické větné vzorce do roviny slovních druhů a potom větných členů.

Vzor: *Slunce hřeje.*

- a) Substantivum – verbum.
 b) Subjekt – predikát.

Povšimněte si vzájemných souvislostí různých typů struktur.

☞ 10) Vyberte si jakýkoliv souvislý text a pokuste se ho zapsat gramatickými větnými vzorci. Potom porovnejte, který typ vzorců nacházíme v českém textu nejčastěji. V případě potřeby vzorce zjednodušte na 4 nejdůležitější členy.

5. Významová (sémantická) stavba ZVS

Valenčnímu poli (VP) v rovině gramatické formy odpovídá **intenční pole (IP)** v rovině významové struktury věty. Z významu predikátu vyplývají místa se sémantickou funkcí; nazýváme je **participanty**. Jejich (větné) sémantické funkce nazýváme **role**.

6. K historii a teorii valenční syntaxe

Valenční syntax se v českém prostředí rozvíjí od 80. let 20. století a její rozvoj zdaleka ještě není ukončen. Prozatím se rýsují dvě možnosti pro interpretaci valenčního rozvíjení.

První možnost je vycházet ze souboru ZVS a další pozice vykládat výlučně v souvislosti se ZVS.

Druhá možnost je předpokládat, že centrem valenčního pole může být i jiné slovo než konstitutivní člen (tj. predikát) ZVS. Tímto směrem se v současné době ubírá bohemistika.

7.3. Věty podle postoje (záměru) mluvčího

7.3.1. Věty z hlediska modality

(zde modalita postojová). Tradičně se rozlišují 4 typy vět:

1. Věty oznamovací,

které něco tvrdí nebo oznamují. V písmu je na konci věty oznamovací tečka. Základním mluvnickým prostředkem je způsob oznamovací (indikativ). Intonace je klesavá, důraz bývá na posledním slově.

Příklad: Mám velkou radost.

2. Věty tázací,

které vyjadřují otázku. V písmu se na konci označují otazníkem. Intonace je zpravidla stoupavá. Podle toho, nač se ptáme, rozlišujeme otázky:

zjišťovací	(vyžadují odpověď ANO – NE),
doplňovací	(vyžadují odpověď celým výrazem či celou větou – tj. vyžadují si faktického doplnění),
vylučovací	(otázky tohoto typu nabízejí dvě varianty – popř. i více, z nichž si má tázaný vybrat; odpovídáme jednou částí otázky),
řečnické	(nepočítá se se skutečnou odpovědí; předpokládá se zpravidla záporná odpověď),
rozvažovací	(tážeme se jimi sami sebe).

Příklady:

Otázka zjišťovací: Přijdeš večer k nám? Ano.

Otázka doplňovací: V kolik hodin k nám večer přijdeš? Asi v šest.

Otázka vylučovací: Přijdeš k nám dnes, nebo zítra? Zítra.

Otázka řečnická: Může o tom někdo děle pochybovat? (Ne.)

Otázka rozvažovací: Mám tam jít? Kolik už máme hodin?

3. Věty žadací

jsou buď rozkazovací, nebo přací.